

برگزاری همه پرسی استقلال در اقلیم کردستان عراق و تاثیرات آن بر کردهای ایران
احمد حیدری^۱ - سید مصطفی ابطی^۲ - حمید احمدی^۳ - احمد ساعی^۴ - مجتبی مقصودی^۵
تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۸/۲۳ - تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۹/۲۰

چکیده:

فروپاشی عثمانی موجب ایجاد تغییرات گسترده در نقشه سیاسی خاورمیانه شده و کشور-های جدیدی چون ترکیه، عراق و سوریه در منطقه شکل گرفتند جنگ‌های کردهای عراق با دولت‌های متعدد در عراق از سال ۱۹۲۰ شروع و در دوره صدام حسین به اوج خود رسید که نتیجه آن همکاری کردهای عراق با آمریکا و متحدینش در جنگ اول خلیج فارس در سال ۱۹۹۱ و جنگ دوم خلیج فارس در سال ۲۰۰۳ و سرنگونی دولت صدام حسین و پذیرش اصل فدرالیسم در قانون اساسی جدید عراق است فعالیت اقلیم کردستان موجب رونق کردستان عراق و تقویت زبان و فرهنگ و ناسیونالیسم قوم کرد در منطقه شده و تاثیراتی نیز بر کردهای ایران داشته است. نقطه اوج اقدامات اقلیم کردستان برگزاری همه پرسی استقلال در ۳ مهر ۱۳۹۶ بود. در این مقاله سعی شده است به بررسی پیشینه تحولات کردستان عراق و همچنین این موضوع که این همه پرسی نتوانست، تاثیرات منفی بر امنیت و منافع ملی ایران داشته باشد، مورد واکاوی قرار گرفته شد.

واژگان کلیدی: کردستان عراق، همه پرسی استقلال، کردهای ایران

۱- دانش آموخته دکتری، علوم سیاسی (سیاستگذاری عمومی)، گروه علوم سیاسی، دانشکده الهیات، حقوق و علوم سیاسی، واحد علوم تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

ahmadhidari3655@gmail.com

۲- استادیار، گروه علوم سیاسی، دانشکده الهیات، حقوق و علوم سیاسی، واحد علوم تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران؛ نویسنده مسئول

m.abtahi100@gmail.com

۳- استاد تمام، گروه علوم سیاسی، دانشکده الهیات، حقوق و علوم سیاسی، واحد علوم تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

hahmadi@ut.ac.ir

۴- دانشیار، گروه علوم سیاسی، دانشکده الهیات، حقوق و علوم سیاسی، واحد علوم تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
changiz1346@yahoo.com

۵- دانشیار، گروه علوم سیاسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، واحد تهران مرکز، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
maghsoodi42@yahoo.com

۱) مقدمه و بیان مسئله

ایران ۱۳۳۶ کیلومتر مرز مشترک با کشور عراق دارد که حدود ۵۰۰ کیلومتر آن متعلق به مناطق کردنشین است. به علت مشترکات تاریخی، فرهنگی و مذهبی افراد ایران و عراق، بعد از جنگ جهانی اول، بارها این دو دولت گروه‌های کرد معارض یکدیگر را علیه هم تحریک و تقویت نموده و در بحران‌های مناطق کردنشین همدیگر موثر بوده و نقش فعال داشته‌اند. با تشکیل اقلیم کردستان عراق، روابط ایران با آنها عموماً حسنه بوده است. هر چند با برگزاری همه پرسی استقلال در سوم مهر ۱۳۹۶ این روابط دچار تنش و باعث کاهش سطح مناسبات شده است. با این وجود همواره تحولات کردستان عراق برای ایران مهم بوده و تاثیرات محسوسی برای طرفین داشته است. شاید یکی از دلایل عمده این تاثیر پذیری سابقه تاریخی مشترک باشد. کردهای عراق با کردهای ایران قرابت تاریخی، فرهنگی و مذهبی داشته و همیشه گرایش‌ها و همسویی آنها با ایران بهتر و بیشتر از کشورهای دیگر منطقه بوده است. کردها ایرانی نژاد بوده و تا عصر صفوی همواره جزء امپراطوری ایران بوده‌اند. اما دو حادثه تاریخی سرنوشت کردها را به گونه‌ای دیگر رقم زده و سرزمین آنها را تقسیم کرده است. واقعه اول «جنگ چالدران» است که در سال ۱۵۱۴ بین سلطان سلیم عثمانی و شاه اسماعیل صفوی رخ داده و در نتیجه آن برابر معاهده‌ای بین دو کشور، دو سوم مناطق کردنشین رسماً از ایران جدا و به امپراطوری عثمانی ملحق گردیده است.

دومین حادثه تاریخی، فروپاشی امپراطوری عثمانی در سال ۱۹۱۹ بود که موجب گردید مناطق کردنشین عثمانی در قلمرو حکومتی سه دولت جدید یعنی ترکیه، عراق و سوریه قرار گرفته و تقسیم گردد. (منصوری حمل آبادی ۱۳۷۶: ۲۳) این تقسیمات و چند پارگی سرزمین کردستان موجب شد که در دو قرن گذشته به ویژه بعد از جنگ جهانی اول مناطق کردنشین شاهد حوادث و شورش‌هایی گردد. در این بین موقعیت ژئوپلیتیکی مناطق کردنشین عراق در مقایسه با مناطق کردنشین سایر کشورهای منطقه، خاص و ویژه بوده که علل آن را می‌توان دلایل ذیل ذکر کرد:

۱- ارتباط و پیوستگی ارضی این منطقه با مناطق کردنشین سوریه، ترکیه و ایران که به مثابه مرکز و قلب مناطق کردنشین محسوب و بعد از جنگ اول جهانی به عنوان مأمّن و پناهگاه افراد معارض سه کشور مذکور عمل نموده است. ۲- مبارزه مستمر در طول یک قرن گذشته

جهت گرفتن امتیازات و در صورت امکان کسب استقلال. ۳- کمک به جهانی شدن موضوع و مسئله کردها و جلب حمایت‌های منطقه‌ای و بین‌المللی

۲) چارچوب نظری

قومیت معادل Ethnicity اولین بار در سال ۱۹۵۳ توسط دیوید رایزمن بکار رفته است. اما ریشه لغوی آن از واژه قومی Ethnic است که واژه‌ای است بسیار قدیمی‌تر که خود از واژه یونانی Ethnos مشتق شده است. مسئله «قومیت» و «ناسیونالیسم قومی» یکی از عمده‌ترین مسائل اجتماعی به ویژه یک سده اخیر در ایران و جهان بوده است و بسیاری از مسائل اجتماعی از همین مسئله نشأت گرفته و می‌گیرند بدین خاطر پرداختن به این موضوع در جهت روشن شدن حوزه نظری و در ادامه برنامه‌ریزی مناسب و همسو با مطالبات قومی می‌تواند راه را برای کاهش تنش‌های قومی فراهم نماید. داریوش آشوری در تعریف ناسیونالیسم قومی می‌گوید: ملی‌گرایی، ملت‌باوری، یا ناسیونالیسم نوعی آگاهی جمعی است، یعنی آگاهی به تعلق به ملت که آن را «آگاهی ملی» می‌خوانند. آگاهی ملی، اغلب پدیدآورنده حس وفاداری، شور، و دل‌بستگی افراد به عناصر تشکیل‌دهنده ملت (نژاد، زبان، سنت‌ها و عادت‌ها، ارزش‌های اجتماعی، اخلاقی، و به طور کلی فرهنگ) است و گاه موجب بزرگداشت مبالغه آمیز از آنها و اعتقاد به برتری این مظاهر بر مظاهر ملی دیگر ملت‌ها می‌شود. (آشوری، ۱۳۹۳: ۲۹۷)

در مورد ناسیونالیسم قومی نظریات مختلفی وجود دارد. نظریه بسیج قومی بر ساختارهای اجتماعی تکیه می‌کند. نظریه رقابت بر سر منافع، از سوی جامعه‌شناسان و محققان علوم سیاسی نظیر گلیزر، موینیهان و نیز خانم سوزان اولزاک مطرح شده است. بر اساس این نظریه، ادغام سیاسی گروه‌های قومی در داخل یک دولت - ملت چارچوبی فراهم می‌سازد که در آن رقابت بر سر منابع و بویژه مشاغل دولتی انگیزه عمده کشمکش میان اقوام را به وجود می‌آورد. در نظریات استعمار داخلی، هشتر مفاهیم مورد نظر والرشتین و آندره گوندرفرانک یعنی «محور-پیرامون» را گرفته و آن را از مقیاس جهانی خارج ساخته و در مقیاس واحدهای ملی به کار برده است. نظریه انتخاب حسابگرانه که از سوی منکوراوسون ارائه شد. اعتقاد دارد افراد بشر بر اساس محاسبه سود و زیان دست به اقدام می‌زنند. مشارکت افراد در جنبش‌های اجتماعی و دست زدن به اقدام جمعی زمانی صورت می‌گیرد که سود این مشارکت بر زیان آن بچربد. نظریه نظام بین‌المللی و کشمکش‌های قومی دیدگاه رئالیستی داشته و شرایط نظام

بین‌الملل و دخالت دولت در دامن زدن به مسائل قومی را مدنظر دارد. نظریه نقش نخبگان در جنبش‌های ناسیونالیستی از سوی نظریه پردازانی چون هانس کوهن و آنتونی اسمیت مورد تحلیل قرار گرفته است. از نظر اسمیت گسترش کنترل دولت و گرایش‌های بیشتر به جانب تمرکز، باعث ایجاد شرایط مناسب برای بسیج ایدئولوژیک توسط روشنفکران شد. تحلیل پیچیده نقش نخبگان قومی در بسیج اقلیت‌ها و شکل دادن و ساختن و پرداختن هویت قومی را می‌توان در آثار پل‌براس مشاهده کرد. از نظر او، نخبگان قومی با استفاده از عناصر فرهنگی نه تنها یک هویت قومی جدا از هویت سایر افراد جمعیت سرزمین برای گروه می‌سازند بلکه در رقابت بر سر کسب قدرت سیاسی بین گروه‌های قومی نیز شکاف ایجاد می‌کنند. به گفته براس «نخبگان به هنگام بسیج گروه قومی در برابر رقبا یا دولت مرکزی، تلاش می‌کنند نمادهای چندگانه گروه را به صورت منسجم و واحد درآورند و استدلال می‌کنند که اعضای گروه نه تنها از یک لحاظ بلکه از جنبه‌های مختلف با سایرین متفاوت هستند و تمامی عناصر فرهنگی گروه تقویت کننده این نکته است». (احمدی، ۱۳۷۷: ۵۴) هیچ یک از این نظریات به تنهایی نمی‌تواند الگویی برای تحلیل اقدامات کردها باشد. شیوه مناسب آن است که دو الگوی رقابت نخبگان و شرایط و تحولات نظام بین‌الملل و بازیگران خارجی نیز مورد توجه باشد. چون در همه تحرکات سیاسی مناطق کردنشین ایران و عراق علاوه بر نقش نخبگان قومی عوامل خارجی دخیل و موثر بر موضوع بوده است. رویکرد این مقاله توصیفی - تحلیلی بوده و نوع پژوهش کیفی و روش جمع‌آوری اطلاعات اسنادی است.

۳) مشخصات کردستان عراق

وسعت کردستان عراق حدود ۷۴۰۰۰ کیلومتر مربع است اما تنها ۴۰۰۰۰ کیلومتر آن شامل استان‌های اربیل، سلیمانیه و دهوک در محدوده حکومت اقلیم قرار دارد. مابقی مناطق کرد نشین عراق، در محدوده استان‌های نینوا، صلاح الدین، کرکوک، واسط و دیاله قرار گرفته‌اند که از موضوعات مورد مناقشه اقلیم کردستان و دولت مرکزی عراق است. اقلیم دارای مرز مشترک با سه کشور ایران، ترکیه و سوریه بوده و جمعیت آن حدود پنج میلیون و دویست هزار نفر است. اربیل که به زبان کردی به آن «هه ولیر» گفته می‌شود، مرکز سیاسی و بزرگترین شهر اقلیم است که بیش از یک میلیون نفر جمعیت دارد. در منطقه اقلیم علاوه بر کردها اقلیت‌های آشوری، عرب، ترکمن، کلدانی و ارمنی نیز زندگی می‌کنند. ریاست اقلیم از زمان تشکیل

با مسعود بارزانی بوده است که به سبب تحولات مربوط به اجرای همه پرسی استقلال اقلیم کردستان، در ۱۰ آبان ۱۳۹۶ استعفا داد. قدرت سیاسی در کردستان عراق کم و بیش بین دو جریان سورانی و بادینانی تقسیم شده است که دو گویش کردی متفاوت از هم است. مناطق با گویش سورانی تحت نفوذ اتحادیه میهنی و جناح طالبانی است که قلاذه و کوه سنجاب و سلیمانیه تا خانقین را زیر پوشش دارد. گویش بادینانی که مرکزش زاخو است منطقه جناح بارزانی است و شامل مناطق اربیل و دهوک می‌شود. هر دو نیرو سعی دارند در مناطق یکدیگر نفوذ نمایند که این امر موجب بروز درگیری‌هایی در بین آنها شده است که اوج آن طی سالهای ۱۹۹۶-۱۹۹۳ صورت پذیرفت که با میانجیگری امریکا خاتمه یافت. از دید تحلیل‌گران، درگیری دو جریان عمده طالبانی و بارزانی در کردستان عراق بیش از آنکه ناشی از ستیزه‌های ایدئولوژیک و سیاسی باشد، ناشی از تفاوت‌های قومی و عشیره‌ای دو جریان مذکور است که از این رهگذر البته تفاوت‌های زبانی ساکنان مناطق تحت نفوذشان نیز مورد تأکید قرار می‌گیرد. (هوشمند ۱۳۹۳: ۵۲) دو حزب عمده کردستان عراق شامل حزب دمکرات کردستان و اتحادیه میهنی نیز بر اساس این تفاوت‌ها شکل گرفته و اختلافات بین آنها ریشه دار بوده و طی سالیان گذشته فراز و فرود بسیاری داشته است. بر این اساس استان سلیمانیه حوزه نفوذ اتحادیه میهنی و استان‌های اربیل و دهوک حوزه نفوذ حزب دمکرات است.

حکومت اقلیم کردستان دارای کابینه و هیات وزیران، پارلمان محلی با ۱۱۱ کرسی و نیروی نظامی موسوم به پیشمرگه با حدود ۱۳۰ هزار نفر می‌باشد. ۳۲ کشور در اقلیم کردستان دارای دفتر نمایندگی هستند. ایران در شهرهای اربیل و سلیمانیه دارای کنسولگری بوده و حکومت اقلیم کردستان نیز در تهران دفتر نمایندگی دارد.

۴) مشخصات مناطق کردنشین ایران

کردها یکی از اقوام ایرانی هستند که در نواحی غرب کشور زندگی می‌کنند نواحی کردنشین ایران شامل استان‌های کردستان، آذربایجان غربی، کرمانشاه و ایلام می‌شود. خراسان شمالی نیز دارای جمعیت قابل توجه کرد است که در دوره صفویه به جهت حفاظت از مرزهای شمال-غربی کشور در برابر هجوم اقوام ترک کوچانده شده و استقرار یافته‌اند. که مختصر به هر یک از آنها می‌پردازیم:

۴-۱) استان کردستان:

استان کردستان به مرکزیت سنندج دارای ۲۹۱۳۷ کیلومتر مربع وسعت بوده و جمعیت آن بر مبنای سرشماری عمومی سال ۱۳۹۵ کشور ۱۶۰۳۰۱۱ نفر می‌باشد. این استان متشکل از ۱۰ شهرستان، ۳۱ بخش، ۲۹ شهر، ۸۶ دهستان و ۱۶۹۶ روستای دارای سکنه است. (سالنامه آماری کردستان ۱۳۹۳: ۱۵) کردهای کردستان به گویش سورانی صحبت می‌نمایند، ولی بخش‌هایی از شهرستان‌های سرو آباد و کامیاران در مناطق معروف به اورامانات تخت و ژاورود هورامی زبان هستند. مردم کردستان اکثریت سنی مذهب و تابع فقه امام شافعی‌اند. شهرستان‌های بیجار و قروه دارای ترکیب جمعیتی کرد و ترک بوده و کردهای این شهرستانها نیز بیشتر شیعه‌اند.

۴-۲) استان آذربایجان غربی:

استان آذربایجان غربی به مرکزیت ارومیه دارای ۳۷۴۱۲ کیلومتر وسعت است. این استان دارای ۱۷ شهرستان، ۴۰ بخش، ۴۲ شهر، ۱۱۳ دهستان و ۴۵۳۱ آبادی است. (سالنامه آماری آ. غربی ۱۳۹۳: ۵۳) جمعیت این استان برابر سرشماری سال ۱۳۹۵ کشور ۳۲۶۵۲۱۹ نفر است. مردم این استان اکثریت ترک و شیعه بوده و کردها بیشتر در شهرستان‌های مهاباد، بوکان، سردشت، پیرانشهر و اشنویه تمرکز دارند. شهرستان‌های شاهین دژ، نقده و تکاب دارای ترکیب ترک و کرد هستند. جمعیت کردهای آذربایجان غربی حدود ۱/۵ میلیون نفر برآورد می‌شود.

۴-۳) استان کرمانشاه:

استان کرمانشاه با ۲۵۰۰۸ کیلومتر وسعت متشکل از ۱۴ شهرستان، ۳۱ بخش، ۳۱ شهر و ۸۶ دهستان است. (سالنامه آماری کرمانشاه ۱۳۹۰: ۳۵) جمعیت استان کرمانشاه بر مبنای سرشماری سال ۱۳۹۵ کشور ۱۹۵۲۴۳۴ نفر است. کردهای کرمانشاه عموماً شیعه مذهب بوده و تنها شهرستان‌های پاره، جوانرود، روانسر و ثلاث باباجانی سنی مذهب‌اند. در ایران کرمانشاه دارای بیشترین میزان کرد پیرو اهل حق است که بیشتر در شهرستان‌های کرد، صحنه و کنگاور ساکن‌اند.

۴-۴) استان ایلام:

استان ایلام با ۲۰۱۳۸ کیلومتر مربع وسعت متشکل از ۱۰ شهرستان، ۲۶ شهر، ۲۵ شهر، ۴۹ دهستان و ۶۸۸ روستای دارای سکنه است. (همان، ۱۳۹۳: ۲۷)

جمعیت ایلام طی سرشماری سال ۱۳۹۵ کشور ۵۸۰۱۵۸ نفر است.

۴-۵) خراسان شمالی:

استان خراسان شمالی، استانی نو پا بوده و در پی تصمیم دولت مبنی بر تقسیم استان خراسان به سه استان جدید، در سال ۱۳۸۳ ایجاد شد. وسعت این استان ۲۸۴۳۴ کیلومتر مربع بوده و براساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵ دارای ۸۶۳۰۹۲ نفر جمعیت است. این استان از ۸ شهرستان، ۱۶ شهر و ۱۶ بخش، ۴۰ دهستان و ۸۶۲ روستای دارای سکنه تشکیل شده است. اقوام ساکن در استان خراسان شمالی شامل فارسی زبانان، تات زبانان، کردهای کرمانج، ترکمنها و ترکهای میباشند. در مجموع کردهای کرمانج ۴۶ درصد ترکیب جمعیتی استان مذکور را تشکیل می‌دهند.

با توجه به مطالب فوق وسعت سه استان کردنشین کردستان، کرمانشاه و ایلام حدود ۷۴۰۰۰ کیلومتر مربع است که به همراه پنج شهرستان کردنشین استان آذربایجان غربی شامل بوکان، اشنویه، پیرانشهر، سردشت و مهاباد در مجموع ۸۴۱۶۷ کیلومتر مربع وسعت دارند. با احتساب شهرستان‌های دارای ترکیب جمعیتی کرد و ترک شامل شاهین دژ، نقده و تکاب در آذربایجان غربی این رقم در حدود ۹۰۰۰۰ کیلومتر مربع است. رقم استان خراسان شمالی به سبب تنوع قومیت و جدایی آن از مناطق کردنشین غرب کشور در محاسبه منظور نشده است. جمعیت کردهای ایران حدود ۶ میلیون نفر است. البته تعدادی از روستاهای استان همدان در مجاورت با استان‌های کردستان و کرمانشاه کرد زبان هستند و یا تعدادی از کردها به سبب اشتغال به استان‌های دیگر کشور و بویژه تهران و کرج مهاجرت کرده و ساکن شده‌اند. که به دلیل نبود آمار دقیق و مستند، به آنها پرداخته نشده و آمار آنها نیز محاسبه نشده است. با این توصیف، ایران از نظر جمعیت و وسعت مناطق کردنشین، بعد از ترکیه بوده و عراق و سوریه در رتبه‌های سوم و چهارم قرار دارند.

۵) پیشینه تحولات کردستان عراق

بعد از جنگ اول جهانی، قلمرو عثمانی در حوزه بالکان، شمال افریقا و منطقه خاورمیانه به واحدهای سیاسی متعددی تقسیم گردید که مناطق کردنشین نیز از آن جمله بود. در ابتدا طبق پیمان سور در سال ۱۹۲۰ و برابر مفاد ۶۲ تا ۶۴ آن، امکان تشکیل حکومت مستقل کرد پیش بینی شده بود. ولی پیمان لوزان در سال ۱۹۲۳ جایگزین آن شده و کردهای منطقه را

در قالب سه کشور جدید ترکیه، عراق و سوریه تقسیم نمود و باعث بوجود آمدن تنش و درگیری‌هایی بین کردها و واحدهای سیاسی تازه تاسیس گردید. کردستان عراق پرحادثه‌ترین منطقه کردنشین خاورمیانه محسوب می‌شود. مبارزات طولانی آنها با دولت‌های متعدد عراق در طول یک قرن گذشته آنها را به کانون تحولات و توجهات بین‌المللی تبدیل کرده است.

در عراق، زبان و هویت و ملیت جداگانه کردها، توسط رژیم‌های متفاوت در آن کشور به رسمیت شناخته شده و از امکانات و آزادی‌های بیشتری برخوردار بودند. حکومت‌های عراق قراردادهای متعددی با کردها امضاء و حقوق و مطالبات آنها را مد نظر قرار دادند. اما کار شکنی‌ها و سیاست‌های دوگانه دولت‌های آنان از زمان ملک فیصل تا صدام حسین، آنها را مجبور به ادامه مبارزات کرد. اگر چه کارنامه جنبش کردهای عراق با قرارداد ۱۹۷۵ فیما بین ایران و عراق در الجزایر برای مدتی بسته شد و رژیم پهلوی آنها را قربانی اهداف و مطامع سیاسی خود در منطقه کرد. اما جنگ ایران و عراق فرصتی دوباره برای مبارزین کرد فراهم ساخت تا با کمک‌های تهران مجدد سازماندهی شده و بر علیه دولت مرکزی عراق تجهیز و بکارگیری گردند. همسویی و حمایت تهران از کردهای عراق، در مقابل حمایت‌های صدام حسین از گروه‌های کرد مخالف دولت ایران صورت می‌گرفت. (میرزاآقایی، ۱۳۷۳: ۸۵) جنگ اول و دوم خلیج فارس فرصت طلایی و تاریخی برای کردها بوجود آورد. با حمله آمریکا و متحدینش به صدام در جریان حمله به کویت در سال ۱۹۹۱ که موجب آزاد سازی کویت و شکست سخت عراق شد، کردها و شیعیان جنوب عراق نیز علیه صدام قیام کردند هر دو قیام سرکوب شد اما شدت برخورد دولت عراق با کردها و آوارگی صدها هزار کرد موجب توجه افکار عمومی جهان شد. (البرز، ۱۳۷۹: ۴۰) که در نهایت با پیشنهاد جان میجر نخست وزیر وقت انگلستان مبنی بر ایجاد منطقه امن در شمال عراق، منجر به صدور قطعنامه ۶۸۸ شورای امنیت گردید که مدار بالای ۳۶ درجه را منطقه امن اعلام و ورود ارتش عراق بر آن را ممنوع ساخت. (Hanna, 1998: 40) متعاقب آن واحدهایی از ارتش آمریکا و انگلستان در منطقه مستقر و ناظر اجرای قطعنامه شدند. در نتیجه کردها به کردستان عراق برگشته و حکومت خودمختار کردستان شکل گرفت. کردها در سایه حمایت خارجی توانستند ساختارهای حکومتی لازم از نظر تشکیل دولت، پارلمان و ارتش محلی را فراهم سازند. واقعه ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱ و حمله‌های انتحاری گروه‌های تندرو اسلامی در آمریکا موجب واکنش تند آن کشور شد. آمریکا به بهانه مبارزه با تروریسم در بهار سال ۲۰۰۳ به عراق حمله کرد و کردها همراه و متحد آمریکا شدند، که حاصل آن شکست

عراق و اشغال آن و سرنگونی صدام حسین بود. پذیرش فدرالیسم در قانون اساسی جدید عراق و اعطای امتیازات ویژه به کردها بقا و ادامه فعالیت دولت خودمختار کردستان را در قالب جدید و فدرال مشروع و قانونی کرد.

۶) قانون اساسی جدید عراق و حقوق اکراد

قانون اساسی جدید، عراق را سرزمین دو ملت و عرب و سایر اقلیت‌های ملی ساکن این کشور اعلام کرد و دو زبان عربی و کردی را به عنوان زبان‌های رسمی کشور پذیرفته است. در قانون اساسی جدید عراق به سایر اقلیت‌های ملی مقیم نیز اجازه داده شده تا به زبان مادری در مدارس خاص خود تحصیل نمایند. طبق این قانون نظام سیاسی کشور عراق فدرالی بوده و قدرت سیاسی بین دولت فدرال و اقلیم‌ها و استان‌ها تقسیم شده است. در این قانون، اسلام به عنوان دین رسمی دولت عراق و منبع اساسی تدوین قوانین کشور معرفی شده و هیچ قانونی نباید با اصول دین معارض باشد. اما در عین حال بر این نکته نیز تأکید می‌کند قوانینی که در کشور تصویب می‌شود، نباید با اصول و موازین حقوقی و معاهدات بین‌المللی که حقوق بشر پذیرفته است در تعارض باشد. قانون اساسی جدید، عراق را کشور چند ملیتی، دموکراتیک و فدرال و چند حزبی معرفی کرده است. اختیارات اقلیم‌ها شامل هر سه قوه قضائیه، مقننه و مجریه می‌شود. مسائلی چون دفاع ملی (ارتش)، سیاست خارجی و پولی و ارزی و گمرکی و نیز تقسیم درآمدهای حاصل از منابع طبیعی کشور و اعلان جنگ و صلح از اختیارات دولت مرکزی است. سایر وظایف از اختیارات مناطق یا استان‌هاست. گر چه قانون اساسی تدوین شده، تمام خواسته‌های کردها را در گستردگی فدرالیسم به مناطقی که در جریان سیاست تعریب (عربی کردن) از کردستان جدا شده را بر آورده نمی‌کند. با این حال بر عدم تمرکز قدرت در مرکز و تقسیم آن بین مناطق و استانها تأکید کرده و قوانین مناطق جز در مواردی که با اصول قانون اساسی منافات داشته باشد اولویت دارد. در ماده ۹ این قانون نقش ارتش صرفاً دفاع از مرزها معرفی شده و نیروهای مسلح را از ورود در مسائل سیاسی بر حذر داشته‌اند. نیروی مسلح کرد موسوم به پیشمرگان که ابقای آن از موارد اختلاف کردها و اعراب سنی بود، به رسمیت شناخته شده و وظیفه امنیت و آسایش منطقه فدرال کردستان و دفاع از مرزهای عراق در مناطق کردنشین به آن سپرده شده است. (نیکبخت، ۱۳۸۴: ۳)

۷) عملکرد اقلیم کردستان

حکومت اقلیم کردستان در طول ۲۷ سال فعالیت خود، اقدامات زیادی را در راستای توسعه و پیشرفت مناطق تحت نفوذ اش انجام داده است. در این مدت حکومت اقلیم نه به صورت یک منطقه فدرال، بلکه در قامت و به مثابه یک دولت دست به انجام اقدامات عدیده‌ای زده که نشان از برنامه‌های بلند پروازانه رهبران کردستان در جهت تقویت ناسیونالیسم قومی و گام برداشتن برای استقلال است. دایر شدن ۳۲ کنسولگری خارجی در اقلیم و وجود بیش از یکصد پرواز هفتگی از فرودگاه‌های اربیل و سلیمانیه به اقصی نقاط جهان، بستن قراردادهای نظامی با آلمان و انگلیس و واگذاری پایگاه به امریکا و دایر شدن ۱۴ دانشگاه معتبر از جمله دو دانشگاه امریکایی در سلیمانیه و اربیل، بستن قراردادهای متعدد برای جذب ۲۴ میلیارد دلار سرمایه گذاری خارجی، وجود و فعالیت حدود ۲۷۰۰ شرکت خارجی، انعقاد قراردادهای مختلف جهت افزایش صادرات نفت، روی آوری به اقتصاد آزاد و صادرات مجدد کالا به کشور-های منطقه، صادرات روزانه ۶۰۰ هزار بشکه نفت خام و برنامه ریزی جهت تولید روزانه ۳ میلیون بشکه نفت در سال ۲۰۲۰، تجهیز نیروهای پیشمرگه و افزایش نیروهای ان از ۶۰ هزار نفر در ابتدا شروع کار اقلیم به ۱۳۰ هزار نفر، توسعه گردشگری و انجام صدها پروژه عمرانی جهت بهبود شرایط زیست ساکنین و توسعه امکانات عمومی، موجب رشد و فاصله گرفتن این منطقه از مناطق کردنشین ایران و دیگر کشورهای منطقه شده است.

۸) ظهور داعش در منطقه و تقویت موقعیت کردها

ظهور داعش و جنایات آنها در مناطق کردنشین نظیر کوبانی در سوریه و کردهای ایزدی در عراق، باعث توجه افکار عمومی جهان به کردها شده و در صدد تقویت و تجهیز آنها برآمدند. نظیر کمک‌های صورت گرفته به گروه‌های شبه نظامی کرد سوریه که موجب قدرت یافتن آنها و تصرف بخش‌های عمده از شمال سوریه توسط آنها شده و آنها نیز چون کردهای عراق پیگیر سیستم فدرالیسم برای نظام سیاسی آینده سوریه‌اند. در عراق نیز داعش موجب تضعیف دولت مرکزی گردید. اقلیم کردستان تحت عنوان مبارزه با داعش به تقویت مناسبات سیاسی، اقتصادی و نظامی خود پرداخت. با خروج و عقب نشینی نیروهای عراقی در سال ۲۰۱۴ از مناطق کردنشین و تصرف آن مناطق توسط داعش که در راس آن منطقه استراتژیک و نفت خیز کرکوک بود. بلافاصله نیروهای کرد با کمک‌های نظامی و مستشاری برخی کشورها توانستند این مناطق را

از اشغال داعش خارج و به تصرف خود درآورند. حضور و استقرار نیروهای کردستان عراق در بخش‌هایی از مناطق کردنشین استان‌های نینوا، واسط، دیاله، صلاح الدین و بویژه کرکوک ادعاهایی را نیز در پی داشت. بارزانی در این باره از سازمان ملل متحد درخواست نمود، تا در برنامه‌ریزی برای برگزاری رفراندومی در کرکوک برای انضمام این استان به کردستان، بر اساس ماده ۱۴۰ قانون اساسی عراق کمک نماید. اقلیم کردستان در قالب مبارزه با داعش ۱۳۰۰۰ کیلومتر مربع از مناطق کردنشین سایر استان‌های عراق را اشغال و همه پرسی استقلال را نیز در آن مناطق برگزار کرد.

۹) برگزاری همه پرسی استقلال

حکومت اقلیم کردستان با دولت مرکزی عراق دارای اختلافاتی است که موارد عمده آن شامل مسئله کرکوک و مناطق کردنشین استان‌های مجاور اقلیم، درآمدهای نفتی و گمرکی، عدم پرداخت حقوق کارمندان دولتی و نیروهای پیشمرگه می‌باشد. اختلاف بر سر کرکوک به سبب وجود منابع سرشار نفت و گاز در آن است که اهمیت راهبردی به آن بخشیده است زیرا کرکوک پس از بصره دومین میدان نفتی بزرگ عراق را در خود جا داده و با حدود ۱۰ میلیارد بشکه ذخیره قطعی نفت و سهم ۴۰ درصدی در صادرات نفت عراق، از جایگاه بالایی در معادلات اقتصادی این کشور برخوردار است. علاوه بر این برخی ویژگی‌های تاریخی و قومیتی نیز بر اهمیت کرکوک افزوده و تنش بر سر آن را شدت بخشیده است. در این میان کردها با وجود اینکه کمتر از ۵۰ درصد جمعیت کرکوک را تشکیل می‌دهند، آن را یک منطقه کُردی می‌دانند حال آنکه ترکمن‌ها، اعراب سنی و قومیت‌های دیگر از جمله آشوری‌ها نیز در هویت تاریخی این شهر سهیم می‌باشند. اقلیم کردستان به استناد اصل ۱۴۰ قانون اساسی عراق مدعی است بایستی در مناطق کردنشین واقع در استان‌های واسط، نینوا، کرکوک، صلاح الدین و دیاله زیر نظر نهادهای بین‌المللی، همه پرسی جهت اتخاذ تصمیم در مورد پیوستن به اقلیم کردستان صورت پذیرد. ولی برابر قانون اساسی عراق اقلیم کردستان صرفاً شامل مناطق کردنشین استان‌های اربیل، سلیمانیه و دهوک می‌باشد. همچنین کردها مدعی هستند که دولت مرکزی عراق توجه کافی به نیروهای پیشمرگه در چارچوب نیروهای مسلح عراق نمی‌کند. تا سال ۲۰۱۳ هر ساله ۱۷ درصد از بودجه عراق به اقلیم کردستان اختصاص می‌یافت. اما با کاهش قیمت نفت و تسلط کردها بر تعدادی از چاه‌های نفت کرکوک و اقدامات آنها جهت صادرات

نفت و کسب درآمد موجب شد تا دولت مرکزی بودجه مورد نظر را قطع نموده و مشکلات مالی فراوانی را برای حکومت اقلیم فراهم نماید.

مسعود بارزانی برای برون رفت از بحران‌های سیاسی داخلی، مسائل و اختلافات با دولت مرکزی را مستمسکی قرار داد تا طی چند ماه با دادن مانور روی موضوع استقلال کردستان، نسبت به احیا جایگاه سابق و افزایش محبوبیتش اقدام نماید. از طرفی چون دوره قانونی ریاست او بر اقلیم سپری شده و دو دوره نیز هر بار ۲ سال از سوی پارلمان کردستان تمدید شده بود و عملاً در آبان ۱۳۹۶ پایان می‌یافت سعی نمود همه پرسی را علی‌رغم مخالفت گروه‌های سیاسی کرد نظیر جنبش گوران و جماعت اسلامی و بخشی از نیروهای اتحادیه میهنی و هشدارهای ترکیه و ایران و بسیاری از کشورهای منطقه و غربی اجرا نماید. لذا در ژوئیه ۲۰۱۷ مسعود بارزانی طی یک سخنرانی با انتقاد شدید از عملکرد دولت بغداد، اعلام کرد:

«اگر استقلال کردستان محقق نشود، وقوع جنگ‌های خونین بعید نیست. کردستان نقش بزرگی در حاکمیت شیعیان بعد از صدام داشت ولی آنها علیه اقلیم عمل می‌کنند. متأسفانه شیعیان سهم کردستان از بودجه عمومی عراق را قطع کرده‌اند. وقتی نمی‌توانیم در یک کشور شرکای خوبی باشیم، بهتر است همانند دو همسایه صلح‌طلب به زندگی ادامه دهیم».

به دنبال این موضعگیری‌ها، همه پرسی استقلال کردستان عراق در سوم مهر ۱۳۹۶ برگزار شد. کمیته همه پرسی جدایی کردستان نیز در ۵ مهر اعلام کرد که ۷۲ درصد از واجدان شرایط، در همه پرسی استقلال کردستان مشارکت کرده‌اند و طی آن ۹۲ درصد از مشارکت‌کنندگان به جدایی این منطقه از عراق رای داده‌اند. (خبرگزاری تسنیم ۱۳۹۶/۷/۵) حیدر-العبادی نخست وزیر عراق بعد از انجام همه پرسی گفت: دولت عراق هرگز نتایج همه پرسی جدایی را به رسمیت نخواهد شناخت. (روزنامه کیهان، ۹۶/۷/۵: ۱۲) حکومت اقلیم کردستان علاوه بر سه استان اقلیم شامل اربیل، دهوک و سلیمانیه، در مناطق مورد مناقشه با دولت مرکزی شامل کرکوک، خانقین، مندلی، جلولا و قره تپه در استان دیاله و شهرهای تازه آزاد شده تلعفر، سنجار، بعشیفه در استان نینوا و شهر طوزخورماتو در استان صلاح الدین برگزار شد. (امیری، ۱۳۹۶: ۴) این در حالی است که مصوبه شورای استان کرکوک در اجازه دادن به مسئولان اربیل برای برگزاری همه پرسی استقلال در این استان، در تضاد آشکار با ماده ۱۴۳ و ماده ۲۳ قانون اساسی سال ۲۰۰۸ عراق بود. ارشد صالحی رئیس جبهه ترکمان‌های عراق و نماینده مردم کرکوک در مجلس این کشور بارها اعلام کرد که ترکمان‌های استان کرکوک

همه پرسی استقلال کردستان عراق را تحریم کرده‌اند و نتایج آن را به رسمیت نخواهند شناخت. (امیری، ۱۳۹۶: ۵)

۹-۱) واکنش‌های بین‌المللی

اقدام حکومت اقلیم به برگزاری همه پرسی استقلال کردستان بازتاب‌های گسترده‌ای در منطقه و جهان داشت. کشورها و نهادهای بین‌المللی در مورد آن موضع مخالف گرفته و از وحدت و یکپارچگی عراق و حفظ تمامیت ارضی آن حمایت کردند. اتحادیه عرب، دبیرکل سازمان ملل، روسیه، چین، سوریه، آلمان، کویت، انگلستان و آمریکا مخالفت خود را با برگزاری همه پرسی اعلام و بر حفظ وحدت و یکپارچگی عراق تاکید کردند. (روزنامه جوان ۹۶/۷/۵: ۱۲)

وزارت خارجه آمریکا هم طی بیانیه‌ای اعلام کرد: «واشنگتن از برگزاری این همه پرسی که بصورت یکجانبه انجام و مناطق خارج از اقلیم کردستان عراق را نیز شامل شد عمیقاً ناامید شده است. این همه پرسی باعث بی‌ثباتی و تشدید مشکلات مردم کردستان و پیچیدگی روابط آنها با دولت مرکزی عراق و همسایگانش خواهد شد». (روزنامه آفتاب یزد ۹۶/۷/۵: ۱۵)

۹-۲) واکنش ایران

به دنبال برگزاری همه پرسی دولت‌های ایران و ترکیه اقدام به انجام مانورهای مشترک با نیروهای عراقی کرده و پروازهای خود به مقصد اربیل و سلیمانیه را لغو و آسمان کشورشان را به روی پروازها از مبداء و مقصد اقلیم کردستان بستند. همچنین اقدام به بستن گذرگاه‌های مرزی با اقلیم کردستان نمودند. سرلشگر باقری رئیس ستاد کل نیروهای مسلح به ترکیه سفر و با مقامات آن کشور دیدار و گفتگو کرد. بدنبال آن رئیس‌جمهور ترکیه رجب طیب اردوغان و رئیس ستاد ارتش ترکیه ژنرال خلوصی اکار به ایران سفر و مذاکراتی صورت گرفت. دکتر روحانی در دیدار با اردوغان عنوان کرد: «دو کشور تشدید اختلافات قومی و مذهبی که از سوی توطئه‌گران و بیگانگان برای منطقه طراحی شده و همچنین مساله تجزیه طلبی در منطقه را نمی‌پذیرند و از دیدگاه دو کشور عراق یک کشور واحد است». (روزنامه شهروند ۱۳۹۶/۷/۱۳: ۷) در جریان همه پرسی تنها کشور اسرائیل از اقدام کردها حمایت کرد.

۹-۳) پیامدهای همه پرسی

بدنبال فشارهای بین‌المللی و بروز مشکلات اقتصادی برای اقلیم در صادرات نفت و تامین مایحتاج خود، مردم و برخی احزاب و گروه‌های کردستان نیز به مخالفت با مسعود و اقدامات حکومت اقلیم پرداختند که به اعلام تعلیق نتایج همه پرسی از سوی حکومت اقلیم کردستان

و درخواست مسعود از ایران و طی نامه‌ای بصورت خاص از سردار سلیمانی فرمانده نیروی قدس سپاه پاسداران برای میانجیگری بین اقلیم و دولت مرکزی عراق برای مذاکره بود. پیشنهاد مسعود برای تعلیق نتایج همه‌پرسی و مذاکره با دولت مرکزی از سوی دولت عراق رد شد. با فرمان دولت، ارتش با همراهی نیروهای بسیج مردمی عراق (حشدالشعبی)، کرکوک و سایر متصرفات حکومت اقلیم را باز پس گرفت. هدف ارتش رسیدن به مرزهای سیاسی سال ۲۰۰۳ بود. یعنی محدود کردن حکومت اقلیم به سه استان اربیل، دهوک و سلیمانیه. درگذشت جلال طالبانی رهبر اتحادیه میهنی و رئیس‌جمهور سابق عراق در ۱۱ مهر ۱۳۹۶ ضایعه‌ای بزرگ برای کردها و حکومت اقلیم بود. حضور و نفوذ او می‌توانست در شرایط فعلی پاره‌ای از مشکلات اقلیم را مرتفع نماید. مواضع متفاوت احزاب سیاسی اقلیم کردستان درباره همه‌پرسی، بیانگر وجود شکاف و اختلاف در بین احزاب و گروه‌های سیاسی اقلیم است. لاهور شیخ‌جنگی برادر زاده جلال طالبانی و مسئول دستگاه استخباراتی اتحادیه میهنی کردستان موسوم به زانیاری اعلام کرد: «آنچه در کرکوک روی داده است نتیجه توطئه رفراندوم بارزانی بوده است. ما را متهم به ضدیت با برگزاری رفراندوم می‌کردند اما اکنون مشاهده می‌کنید که کرکوک را هم از دست دادیم. ما مسعود بارزانی را رهبر خود نمی‌دانیم و لازم است استعفا دهد».

جنبش تغییر از احزاب منتقد رفراندوم برگزار شده بارزانی در بیانیه‌ای درخواست انحلال حکومت اقلیم کردستان را مطرح و اعلام کرد: مسئولیت حوادث فعلی متوجه کسانی است که دستاوردهای چندین ساله کردها را فدای منافع شخصی و حزبی خود کردند. در بیانیه جنبش تغییر همچنین آمده است: «اکنون در نتیجه رفراندوم بدون برنامه احزاب اتحادیه میهنی و دموکرات کردستان عراق و یاران آنان، دستاوردهای اقلیم کردستان با تهدید و سرنوشت نامعلومی روبرو شده است».

جماعت اسلامی کردستان به عنوان دیگر حزب منتقد رفراندوم برگزار شده بارزانی در بیانیه - ای اعلام کرد: «حوادث فعلی نتیجه عدم واقع بینی درپسا داعش، تصمیم اشتباه برگزاری رفراندوم، بی توجهی به مخالفت‌های داخلی و توصیه‌های کشورهای همسایه و قدرت‌های جهانی بوده است. جماعت اسلامی کردستان تاکید کرده است این حوادث ثابت کرد که با چنین تفکر و سیاستی نمی‌توان اقلیم کردستان را اداره کرد».

بارزانی با انجام همه‌پرسی نتوانست محبوبیت مردمی و حمایت گروه‌های سیاسی کرد عراق را جلب نماید. اقدام او با اقبال و حمایت خارجی نیز مواجه نشد تنها راه استعفا و کناره

گیری از قدرت بود لذا به ناچار در ۱۰ آبان ماه ۱۳۹۶ از قدرت کناره رفت. اقدامات او هزینه سنگینی برای حکومت اقلیم داشت و ترمیم و بازسازی این شکست‌های سیاسی سخت و پر هزینه خواهد بود همه پرسی نه تنها استقلال کردها را به همراه نیاورد بلکه اختلاف و تنش و چندپارگی گروه‌ها و احزاب سیاسی اقلیم کردستان را بیشتر نمود.

۹-۴) تأثیرات همه پرسی بر ایران

۹-۴-۱) مواضع مقامات و نخبگان سیاسی

در ایران دو دیدگاه نسبت به برگزاری همه پرسی اقلیم کردستان شکل گرفت. دیدگاه اول مخالفان همه پرسی بودند که در این طیف مقامات دولتی، نمایندگان مجلس و برخی از اساتید دانشگاه قرار دارند. نمایندگان کرد مجلس شورای اسلامی در دوم مهرماه ۱۳۹۶ در بیانیه‌ای ضمن مخالفت با انجام همه پرسی در اقلیم کردستان، اعلام کردند:

«فراندوم قومی و مذهبی و منطقه‌ای در تضاد با قواعد بین‌المللی، منافع مردم عراق خصوصا مردم کرد زبان آن و ثبات و امنیت منطقه است و این اقدام، اقدامی محکوم، غیر اصولی، غیر قانونی و غیر منطقی است و از نهادهای بین‌المللی مربوطه و متولیان امر در عراق و نیز کشور-های منطقه انتظار داریم، اجازه ندهند سادگی و ناپختگی سیاسی و یا رویای قدرت خانوادگی در کردستان عراق، منافع اسرائیل را تامین و موجبات بی‌ثباتی و ناامنی را در منطقه فراهم آورد. از نخبگان کرد نیز انتظار می‌رود با بینش و بصیرت درست خود، مردم را نسبت به این نقشه شوم آگاه کرده و اجازه ندهند مظلومیت و محرومیت منطقه کردنشین عراق بیش از پیش استمرار یافته و اتفاقی نیفتد که باعث شود منافع مردم کرد عراق فدای احساسات نادرست و منافع دشمنان اسلام شود. (مشرق نیوز ۱۳۹۶/۷/۲)

دیدگاه دوم مربوط به موافقان است. برخی روشنفکران دانشگاهی و برخی گروهک‌های غیر قانونی، این همه پرسی را حق مسلم مردم کرد معرفی کردند. موافقت‌ها بیشتر مبین و معرف جنبه انسانی و انتقادی ماجراست. یعنی احترام به موجودیت و زیست بوم مستقل کردی و محق بودن آنان برای تعیین سرنوشت خود و همچنین رهایی آنان از الگوی روابط قدرت نابرابر و تبعیض آمیز. (گرساسی، ۱۳۹۶: ۱۴)

اردشیر پشنگ پژوهشگر ارشد مسائل خاورمیانه و کردها در این باره می‌گوید:

«آنچه در شمال عراق و اقلیم کردستان اتفاق می‌افتد، کاملاً از نظر ماهیتی متفاوت از آنچه کردهای ایران در داخل کشور به دنبال آن هستند، می‌باشد. ماهیت جنبش کردی در ایران یک

ماهیت کاملاً متفاوت با کردهای ترکیه، سوریه و عراق دارد. چون کردهای ایرانی خود از قوام دهندگان ایران هستند، در حالیکه در ترکیه آنها را تا سالیان سال «کرد کوهی» می‌نامیدند، در سوریه سالها بدون شناسنامه بودند و در عراق شاهد مصیبت‌های جانگداز و جانکاهی بودند». همه بررسی استقلال احتمالی اقلیم به صورت «مطلق و صرف» تأثیرات منفی و فاجعه آمیزی بر امنیت و منافع ملی ایران ندارد. در حقیقت، در زمینه داخلی، کردهای ایران برخلاف کردهای منطقه همگرایی چشمگیری نسبت به هویت ایرانی و تعامل مثبتی با سیستم سیاسی دارند. از این جهت ایران کمترین نگرانی (در مورد کردهای خود) نسبت به کشورهایمانند ترکیه و سوریه دارد اما مسائل منطقه ای دیگری مانند نفوذ روزافزون رژیم صهیونیستی، غرب و عربستان در اقلیم در صورت استقلال احتمالی؛ بیشتر خواهد شد و همچنین تحرکات گروهک‌های تروریستی مانند کومله و دموکرات از جمله مولفه‌های تهدیدآمیزی‌اند که ممکن است امنیت، وحدت و منافع ملی ایران را با چالش مواجه سازند. (طهماسبی، ۱۳۹۶)

۹-۴-۲) سرخوردگی شدید کردها

برگزاری رفراندوم استقلال اقلیم کردستان نه تنها کردهای عراق را دچار مشکلات عدیده سیاسی و اقتصادی نمود. بلکه اختلافات گروه‌های سیاسی اقلیم را تشدید و آنها را دچار چند پارگی سیاسی کرده است. در ایران نیز در برخی شهرهای کردنشین با اجرای رفراندوم ابراز خوشحالی کرده و موجب جشن و شادی شد. اما عدم استقبال جامعه جهانی با موضوع موجب انزوای سیاسی اقلیم و عقب نشینی آن شد. این سرخوردگی موجب کاهش احساسات ناسیونالیستی کردها شده و به کردهای ایران نیز سرایت نموده است. طوریکه احساسات واگرایانه آنها کاهش یافته و به نکوهش اقدامات بارزانی پرداخته‌اند. بسته شدن چندماهه مرزهای زمینی و هوایی ایران به اقلیم کردستان موجب کاهش درآمدهای کردهای دو سوی مرز شده و لطمات سنگینی به منطقه زده است.

نتیجه گیری

تشکیل اقلیم کردستان و اقدامات گسترده حکومت آن برای گسترش مناسبات سیاسی اقتصادی با کشورهای مختلف جهان و تلاش برای جذب سرمایه گذاری خارجی موجب رونق و شکوفایی اقتصاد آن منطقه شده و فاصله اقلیم کردستان از حیث شاخص‌های سیاسی اقتصادی را با دیگر مناطق کردنشین منطقه شامل ایران و ترکیه و سوریه بیشتر نموده است. این امر موجب

بالا رفتن مطالبات سیاسی کردهای منطقه و من جمله کردهای ایران شده است. ظرفیت ایجاد شده در اقلیم بر مبنای قانون اساسی جدید عراق و فدرالی بودن و ایجاد نهادهای تصمیم گیری و ابزارهای اعمال قدرت چون کابینه، پارلمان و نیروی نظامی پیشمرگه و مناسبات گسترده با دول خارجی و سیستم اقتصادی مبتنی بر بازار آزاد و فضای باز سیاسی و وجود احزاب و گروه‌های سیاسی و نشریات و روزنامه‌ها و شبکه متعدد تلویزیونی موجب شده اقلیم کردستان به کانون سیاسی و فرهنگی کردهای منطقه تبدیل گردد. طوریکه فعالیت‌های اقلیم، روابط کردهای منطقه را توسعه و رونق داده و باعث گسترش ناسیونالیسم قوم کرد شده است.

برگزاری همه پرسی استقلال توسط اقلیم به سردمداری مسعود بارزانی موجب واکنش‌های صریح و تند بین‌المللی شد. تنها اسرائیل از موضوع استقبال کرد که آن هم به سبب سیاست‌های خاص آن کشور در راستای تجزیه و تضعیف عراق و اعمال فشار به ایران از طریق سرمایه گذاری بر روی نیروهای کرد معارض ایران مستقر در عراق شامل احزاب دمکرات، کوموله و پژاک است. تجزیه عراق زنگ خطری برای ایران است و می‌تواند مطالبات و گرایش‌های واگرایانه را در بین کردها و سایر اقوام ایرانی در پی داشته باشد. بدین جهت ایران با همراهی ترکیه و دیگر کشورهای منطقه، به حمایت از وحدت و حفظ تمامیت ارضی عراق پرداخت و اقدام به بستن گذرگاه‌های مرزی با کردستان عراق نموده و آسمان خود را به روی هواپیماهای مسافربری با مبدا و مقصد اقلیم کردستان بست. این اقدام هر چند موجب کاهش صادرات ایران به اقلیم کردستان شده و اقتصاد مناطق کردنشین ایران را که به اقتصاد پيله وری و بازارچه‌های مرزی و مشاغل جانبی آن اشتغال دارند متضرر کرد. اما این ضرر و زیان تنها متوجه ایران نبود کردستان عراق در امر صادرات نفت و کالاهای تجاری و تامین مایحتاج و درآمدهای گمرکی نیز دچار مشکل شد که پیامد آن تظاهرات مردم آن در اواخر آذر ماه ۱۳۹۶ در برخی شهرها و کشته شدن ۲ نفر و زخمی شدن ۸۰ تن در استان سلیمانیه بود. که بازتاب و انعکاس وسیعی در رسانه‌های خارجی داشت. اعلام نتایج همه پرسی اقلیم موجب توجه کردهای ایران قرار گرفت. در اکثر مناطق کردنشین ایران در استانهای کردستان و آذربایجان غربی، اقشاری از مردم به تجمع و جشن و شادی پرداختند. اما ناکامی پروژه استقلال و عدم استقبال کشورهای جهان از موضوع و محدودیت‌های اعمال شده از سوی ایران و ترکیه و دولت مرکزی عراق موجب سرخوردگی عمومی کردهای منطقه از پروژه همه پرسی استقلال شد.

خصوصاً اینکه بعد از اجرای همه‌پرسی، دولت عراق به مناطق مورد مناقشه با اقلیم کردستان یورش برده و ارتش این کشور با کمک نیروهای حشدالشعبی توانستند با کمترین تلفات، کرکوک و بسیاری از مناطق تحت تصرف اقلیم و متعلق به استان‌های دیگر را باز پس گرفته و نیروهای پیشمرگه را وادار به عقب‌نشینی نمایند.

مشکلات داخلی روز افزون و از دست رفتن متصرفات اقلیم که شامل مناطق کردنشین استانهای خارج از مرزها و محدوده سیاسی آن، باعث شد برای برون رفت از بحران حکومت اقلیم مجبور به تعلیق نتایج همه‌پرسی و مذاکره با دولت مرکزی عراق شود. که نتیجه این مذاکرات که با استقبال و حمایت ایران نیز مواجه شد، منجر به بازگشایی مرزها با ترکیه و ایران و از سرگیری و فعالیت مجدد فرودگاه‌های اربیل و سلیمانیه و پرداخت حقوق عقب افتاده نیروها و کارمندان حکومت اقلیم از سوی دولت عراق شد. هر چند بخش قابل توجهی از مشکلات اقلیم حل شده است. اما اختلافات اساسی همچنان ادامه دارد. نیاز است ایران گام‌های موثرتری برای حل اختلافات فیما بین حکومت اقلیم کردستان و دولت عراق بردارد. اگر چه در شرایط موجود دولت امریکا از وحدت عراق حمایت می‌کند. ولی در صورت بروز درگیری بین دولت عراق با اقلیم، احتمال تغییر رویکرد امریکا و حمایت از اقلیم کردستان متصور است که در صورت طرح این سناریو کار ایران مشکل‌تر شده و فرایند حل مسئله کردستان را پیچیده‌تر می‌نماید. با توجه به مناسبات خوب بین ایران و عراق و نفوذ ایران در منطقه این امکان و فرصت برای ایران متصور و ممکن است. در غیر این صورت در صورت تشدید اختلافات دولت عراق با اقلیم کردستان امکان ورود نیروهای منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای متصور بوده و در صورت تیرگی روابط ایران با اقلیم کردستان، رقبایی چون امریکا، اسرائیل و عربستان به بحران ورود پیدا کرده و با عنایت به تمرکز فعالیت‌ها و وجود پایگاه‌های کردهای مخالف ایران در اقلیم، امکان انجام اقدامات و تهدیدات امنیتی علیه ایران و بروز ناآرامی و ناامنی در مناطق کردنشین متصور است. لذا ضرورت دارد دولتمردان ایران نیز به بازنگری سیاست‌های اعمالی در نواحی کردنشین پرداخته و زمینه مشارکت آنها را در فرایندهای تصمیم‌گیری و گسترش حضورشان در ساختار قدرت در بعد استانی و کشوری را نیز فراهم سازند.

پیشنهادات

با توجه به مباحث مطروحه نیاز است دولت ایران از فضای موجود نهایت استفاده را نموده و اقداماتی را در مناطق کردنشین خود انجام دهد. لذا موارد ذیل پیشنهاد می‌گردد:

- ۱- توجه بیشتر به مناطق کرد نشین از حیث برنامه ریزی جهت رفع محرومیت‌ها و مشکلات اقتصادی
- ۲- بکارگیری نیروهای بومی کرد در مناصب و مدیریت‌های سیاسی و اجرایی مناطق کردنشین
- ۳- بکارگیری و مشارکت دادن نخبگان سیاسی کرد در مناصب دولتی در مرکز
- ۴- اختصاص بودجه و اعتبارات ویژه جهت اشتغال و توسعه مناطق کردنشین
- ۵- بازگشایی و توسعه بازارچه‌های مرزی و ساماندهی آنها
- ۶- توزیع عادلانه بودجه در استانها و زمینه سازی جهت رشد متوازن استانها
- ۷- تقویت هویت ملی و ایجاد همگرایی بیشتر

منابع فارسی:

کتب

- احمدی، حمید (۱۳۷۹)، *هویت، ملیت، قومیت*، تهران، موسسه تحقیقات و توسعه انسانی
- آشوری، داریوش (۱۳۹۳)، *دانشنامه سیاسی*، تهران، نشر مروارید
- *سالنامه آماری استان آذربایجان غربی* (۱۳۹۳)، ارومیه، سازمان مدیریت و برنامه ریزی استان آذربایجان غربی
- *سالنامه آماری استان ایلام* (۱۳۹۳)، ایلام، سازمان مدیریت و برنامه ریزی استان ایلام
- *سالنامه آماری استان کردستان* (۱۳۹۳)، سنندج، سازمان مدیریت و برنامه ریزی استان کردستان
- *سالنامه آماری استان کرمانشاه* (۱۳۹۰)، کرمانشاه، سازمان مدیریت و برنامه ریزی استان کرمانشاه

مقالات

- امیری، علیرضا (۱۳۹۶)، *همه پرسی استقلال کردستان عراق: خودزنی بارزانی یا احقاق حقوق کردها*، نامه هویت، سال دوم، شماره ۲۰
- خاتونی، مجتبی (۱۳۹۶)، *ژئوپلیتیک کردستان عراق: فرصت‌ها و تهدیدات*، نامه هویت، سال دوم، شماره ۲۰
- سیف‌الدینی، سالار (۱۳۹۴)، *گام‌هایی جدید در روند آشتی کردها و دولت ترکیه*، نامه هویت، سال دوم، شماره ۱۳
- گرشاسبی، رضا (۱۳۹۶)، *همه پرسی اقلیم کردستان: بازتاب‌ها و دلایل*، نامه هویت، سال دوم، شماره ۲۰
- هوشمند، احسان (۱۳۹۳)، *اقلیم کردستان عراق: فرصت‌ها و چالش‌ها*، نامه هویت، سال اول، شماره ۴

پایان نامه‌ها

- البرز، عبدالمجید (۱۳۷۹)، *تاثیر بحران کردستان عراق بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران*، پایان نامه دوره کارشناسی دانشکده روابط بین‌الملل وزارت امور خارجه
- منصوری حمل‌آبادی، عزیز (۱۳۷۶)، *مسئله کردها و سیاست بین‌الملل*، پایان نامه فوق لیسانس، دانشکده روابط بین‌الملل وزارت امور خارجه
- میرزا آقایی، محمد حسین (۱۳۷۳)، *ژئوپلیتیک بحران کردستان*، پایان نامه دوره کارشناسی

روابط سیاسی، دانشکده روابط بین الملل وزارت امور خارجه

خبرگزاری

- پشنگ، اردشیر (۱۳۹۶)، همه پرسی استقلال کردستان عراق، قابل دریافت در: خبرگزاری اسپوتنیک

<https://ir.sputniknews.com>

- روزنامه آفتاب یزد (۱۳۹۶/۷/۵)

- روزنامه شهروند (۱۳۹۶/۷/۱۳)

- طهماسبی، نوذر (۱۳۹۶)، همه پرسی اقلیم کردستان عراق و تاثیر آن بر ایران، قابل دریافت در: پایگاه تحلیلی کردها

<http://www.kordha.ir>

- مشرق نیوز (۱۳۹۶/۷/۲)، قابل دریافت در:

<https://www.mashreghnews.ir>

- نیکبخت، صالح (۸۴/۶/۱۰)، روزنامه شرق، سال سوم، شماره ۵۶۵

English Resources

Articles

- Hanna , yousef frejz (1998), **alliance patterns of a secessionist movement** : the Kurdish nationalist movement in Iraq , journal of Muslim minority affairs, vol.18, no.1